

Libido og samfund - en analyse af Albert Dams »Ejendom. Skilderi fra romerrigets storhedstid«.

Af Bo Elbrønd-Bek

»Jeg føler mig som historiker. Jeg studerede jo også historie ved Københavns Universitet og lærte den historiske metode. Hvad jeg dengang savnede var kød og blod - altså et menneskeligt perspektiv - på de historiske tal og begivenheder. Det jeg nu forsøger er at fortælle historie om mulige mennesker i et bestemt miljø på en bestemt tid. Når jeg har stoffet, bearbejdes det så meget, at fortællingen ligesom kommer indefra, fra et sted i mig selv.«

Albert Dam i *Digitere i Forhør 1966*. Samtaler med tolv danske forfattere ved Claus Clausen.

I

Albert Dams historiske skildrier er bundet til det samfund, som han be-
fandt sig i. Selvom der ingen abstrakt historiefortælling findes udenfor et
bestemt samfund, så kan forholdet mellem fortællingen og samfundet ik-
ke beskrives på nogen enkel måde. Dam bringer orden i det foreliggende
historiske materiale ved at give det en orden, se en mening i begivenheder-
ne ved at bruge dem i en bestemt betydningssammenhæng. I den histori-
ske fortælling beskriver han fortidige begivenheder med mulige personer.
Men selve beskrivelsen af de fortidige begivenheder er nutidig, ligesom
produktionen af skilderierne selvfølgelig foregår i nutiden. På samme
måde som fortiden engang var nutid skjuler hans egen nutid forudsætnin-
gerne for hans forståelse af den. Dam kan kun forstå f.eks. det romerske
slavesamfund i dets fremmedhed, men samtidig er hans romerske skilderi
»Ejendom« fra gennembrudssamlingen *Syv Skildrier* (1962) bygget op
på det forhold, at han kun kan forstå det romerske samfund ud fra træk
i sin egen samfundsmæssige situation. Han kan kun forstå romersamfun-
det ved at genkende sig selv brudstykkevis i det, og han kan samtidig

kun forstå det i dets forskellighed fra sig selv. Han er selv med i det, selv om det handler om fortiden. Dams historiske digtning findes således indlejret i en nutidig social praksis, der er rammen om den og forudsætningen for den. Således må både digtningen og Dams samfundsmæssige sted beskrives, for at man kan opnå et billede af den historisk-digteriske aktivitet. Den digteriske praktik er indplaceret i en samfundsmæssig praksis. Det væsentligste træk ved hans historiske digtning ligger gemt i det »u-sagte«, det forudsatte eller det implicit givne. Som historisk digter genfinder Dam nutiden i genstanden og fortiden i sin egen praksis. Hans metode er præget af Erslev, af traditionen, medens den forståelse og den ordening af begivenhederne i en betydningssammenhæng, som han har lagt frem for offentligheden i sine historiske skildrier, nødvendigvis må udspringe af en nutidig forståelse. Han skal jo nemlig opnå, at hans nutidige læsere med nutidige forudsætninger forstår fortiden. Albert Dams historiske historier har som sagt selv historisk karakter. Heri ligger ikke blot, at hans resultater er relative, men den historiske karakter angår i særlig grad skildrierne som produktion. De »fordomme« i historiefortællingen, læseren herved kan opdage - f.eks. Dams matriarkalske kvindesyn - viser hen til nogle bestemte situationer, der har kendetegnet hans produktionsmiljø. Men da Dams historieforskning og -digtning principielt også har historisk karakter, leder det læseren i retning af at interessere sig for det nuværende samfunds ideologiske opdelinger og for afspejlinger af disse opdelinger i de historiske skildrier. Ud fra indsigten i historiens historiske karakter kan man slutte, at når det historiske skilderi, der styres af sprogets regler, taler om det historiske, er det altid selv placeret i historien, dvs. indlejret i en praktik. Man kan altså ikke forstå det, værket siger, uafhængigt af den praktik, som det er resultatet af. Man kan med andre ord ikke forstå Dams skildrier uafhængigt af den funktion, som historieskrivning og digtning havde i hans tids kapitalistiske samfund med en bestemt socio-økonomisk situation. Dams historiske beretninger er ikke fremstillinger af »hvad der i virkeligheden skete«. Der er ingen fuldstændig (u)overensstemmelse mellem diskurs og virkelighed; men der er en forskel. Virkeligheden er dels det historisk kendte, dels det implicit givne i den historiske produktion, de postulater eller forudsætninger for forståelsen, der findes i det nuværende samfund. I beskrivelsen af fortiden vil der altid være et nutidigt indhold, det være sig bevidst eller ubevidst. Med sine historiske skildrier etablerer Dam nye betydningsmuligheder. Som eksempel på noget historisk nyt, der er nyt ved at åbne for et nyt betydningsunivers, kan netop nævnes hans optagethed af matriarkatsforestillingen, som i vor

tid er blevet aktualiseret af dele af kvindebevægelsen. Hvis man som Dam opfatter historien som et felt af betydningsmuligheder, kan man bruge undersøgelsen af en bestemt betydningsinstitution, f.eks. slaveinstitutionen, til at klargøre, hvorledes den kapitalistiske betydningsinstitution fungerer. Skilderiet »Ejendom« siger noget om forholdet mellem på den ene side det romerske slavesamfund, der bliver igangsat for forskellige udformninger af betydninger, og på den anden side de nutidige foreliggende betydningsmuligheder.

II

Historisk set foregår »Ejendom« under kejser Vespasian, der regerede fra 69 til 79 e.v.t. Handlingen udspiller sig over godt og vel et døgn i forbindelse med høstfesten, hvor der den sidste dag afholdes væddeløb til Den store Moder, Dianas ære. Allerede i undertitlen - »Skilderi fra romerrigets storhedstid« - leveres en tidsangivelse, men et bestemt årstal angives ikke i teksten. Internt har skilderiet en meget eksakt fremadskridende kronologi, dog med enkelte tilbageblik, idet begivenhedsforløbet vækker glemte erindringer til live for især oldfruen Hedone og slavinden Hortula, men også for prokuratoren Quintus Roscius. Skuepladsen for begivenhederne er et romersk gods i provinsen Afrika, dvs. det tidligere Kartago, men er ellers ret ubestemt. Dog ved vi, at godset ligger en halv dags rejse fra kysten, for så længe tager det nemlig prokuratoren og hans skriver at ride ned til skibet, som skal sejle dem til Ostia. Samtidig med at levevisen på et romersk gods præsenteres, gives et socialt tværsnit af datidens samfund - fra det mest sublime måltid for prokuratoren og oldfruen til slavernes og de livegnes spartanske dagligdag. Forfatteren søger bevidst at tegne hele samfundet, men med vægten lagt på de samfundslag, hvor grænsen mellem fri og ufri er aktuel. Og selvom handlingen foregår i en provins, fungerer hele det romerske verdensrige som baggrund, hvilket ikke mindst kommer til udtryk i persongalleriets »internationale« sammensætning.

Personerne kan rubriceres i to hierarkisk ordnede grupper, i henholdsvis de frie og de ufrie. Den første gruppe omfatter Cæsar Vespasian, patronen Metellus, prokuratoren Quintus Roscius fra Capua, skriveren Sardonides fra Reggio, oldfruen Hedone fra Thessalien og forvalteren Markus Pilatus fra Syrien. De to førstnævnte hører læseren kun om, og for de sidste fire gælder, at to er udefra kommende kontrollanter, mens to hører til på stedet. Den ufri gruppe består af Johannes fra Afrika, Hortula

fra Sicilien, Gliton fra Bithynien og Glauca, hvortil kommer en hærskare af anonyme slaver og slavinder samt livegne bønder. Hierarkiet understreges af slavernes boligmæssige placering:

»Slavebarakken dannede en trekant om de fleste af godsets udhuse, hvis et natligt røveroverfald satte ind mod gården, skulde det først støde på slaverne og vække dem til modstand.« (40).

Af slaverne er Johannes og Hortula på vej op ad den sociale rangstige, men deres forventede kommende frihed fås samtidig på bekostning af deres samhørighed. I og med den tendentielle nedbrydning af deres familiestruktur sætter slavesamfundet en tematisk vigtig proces i gang: den tendentielle opløsning af behovsgrænser og moralske tabuer - for overklassen. Hedones mand, forvalteren Markus Pilatus, er nemlig på vej til at blive sat fra bestillingen til fordel for Johannes. Hedone får prokuratørens tilladelse til at degradere ham fra at være forvalter over hele godset til at blive forvalter på en af ladegårdene. Skilderiets hovedperson er Hedone (= nydelse, vellyst), som er dominerende i mere end en forstand: alle handlinger samles omkring hende. Det er også hende, der i særlig grad står som eksponent for den såkaldte ejendomsdrift, efter at hun som ganske ung er blevet frataget sit nyfødte barn. Denne fremmedgørende drift kan opfattes som en samfundsskabt form for compensation. Mellem Hedone og Hortula er der visse ligheder og forskelle: Hedone, der er blevet frataget sit barn, erobrer til gengæld en anden kvindes mand, mens Hortula, der fratages sin kommende mand, får lov at beholde sit ufødte barn. Bipersonerne - Quintus Roscius, Markus Pilatus, Johannes og Hortula - er alle ofre for Hedones målrettede styrke og klare forstand. Dertil kommer, at Johannes er genstand for hendes respekt og begær. Ved hans hjælp regner hun med at kunne nå sit (symbolske) mål: at bosætte sig i rigets magtcentrum, Rom. I den analytiske psykologi kan den fjerne, ukendte by være et symbol på selvet, men Hedones stræben imod et sådant »centrum« er frugten af en bestemt éndimensional livsindstilling, nemlig ejendomsdriften. Personerne kan til og med slutningen siges helt at fungere som trappetrin for Hedone på hendes vej mod magtens tinder. Forøvrigt foregriber slavernes kollektive tankegang hele skilderiets udvikling og handlingsmønstre. Da Johannes og Gliton vender hjem fra markarbejdet, overværer de, hvorledes den vankelmødige Markus Pilatus bliver skældt ud af sin kone. Synsvinklen ligger hos slaverne:

»De kunde ikke høre hvad hun skældte for og var vante til at høre hende skælde ham ud, engang jog hun ham vel fra sig og tog en anden, fik ham givet fri og gjort til forvalter, det kunde hun nok sætte igennem hos inspektøren.« (35).

Men mindst af alt regner Johannes med, at det netop bliver ham, der udvælges, da han tilmed betragter sig som bundet til den gravide Hortula. Forvalteren Markus er en svag mand og lidt af en komisk figur, som alle - uden fare for sig selv - kan kanøfle. For Hedone, som vel allerede fra begyndelsen af deres forhold er ham overlegen, eller som i hvert fald hurtigt bliver det, udgør han det første trappetrin. Han muliggør nemlig ikke en pålidelig normativ orientering, for han er ikke spor respektindgydende. Efterhånden, som han går i fysisk og psykisk forfald, lader han sig offentligt hundse med både af Hedone og prokuratoren. Under den overlegne prokurators dommerblik mister han helt sin autonomi og identitet.

»Således røfledede inspektøren sin forvalter i alle slavers påhør, vel havde Cæsar ikke udstedt forordning derom men der var nok der havde fået fortalt af folk som selv havde hørt Cæsar sige det, at han ønskede at arbejdsleder og forvalter blev irettesat offentligt, alle i romerriket var lige for Cæsar og alle havde samme ansvar for rigets værdier.« (39).

Quintus Roscius skælder den tykke forvalter ud, fordi han dels ikke sørger for tilstrækkeligt grundigt lugearbejde og dels ikke bestræber sig på, at den interne konkurrence arbejderne imellem er stor nok. Den strafmagt, som prokuratoren repræsenterer, stammer objektivt fra de mellem-menneskelige relationers almene varestruktur og subjektivt fra overjeget, som projiceres ud på disse mellem-menneskelige relationer. De økonomiske love, der regulerer produktionen, bestemmer tydeligvis relationerne mellem prokuratoren og forvalteren, der træder op over for hinanden som eksekutivorganer for disse love, som »økonomiske karaktermasker«. Som fremhævet af Dieter Duhm i *Varestruktur og ødelagt mellem-menneskelighed. Tredje forsøg på en samfundsmæssig begrundelse af mellem-menneskelig angst i det kapitalistiske varesamfund* (1975, da. 1978), hvis begrebsapparat anvendes i det følgende, er det på grundlag af disse tingsliggjorte relationer, at der udvikles regler og institutioner for individernes samliv i form af ideologi og moral m.m., sammenfattet som »samfundsmæssig overbygning«, der igen virker tilbage på individerne.

I den individuelle livshistorie er den fremmedgjorte arbejdsproces ikke den første direkte formidler af fremmedgørelsen til slaverne; det er derimod arbejdsprocessens agenter, dvs. prokuratoren (og forvalteren). Den individualhistoriske, subjektive erfaring af fremmedgørelsen begynder altså i, hvad man kunne kalde den pædagogiske proces, ikke i den økonomiske. Det rækker naturligvis ikke ved den kendsgerning, at fremmedgørelsen objektivt set har rod i den økonomiske proces og ikke i den pædagogiske. Fortrængningen og overjægsdannelsen kan på ingen måde udvirke en vellykket angstafværgning. Tværtimod finder der en angstforskydning sted fra »det ydre« til »det indre«; den oprindelige realangst forvandler sig til neurotisk angst, hvilket vil sige en irrationel, ubestemt, emotionel angst for autoritetspersonen eller dennes inderliggjorte repræsentant. Forvalterens indestængte harme er et udtryk herfor. Det drejer sig i virkeligheden om relationen til den til enhver tid herskende Cæsar, den påbydende, forbydende og straffende fader, der på sin side repræsenterer den anonyme samfundsmæssige magt. Den neurotiske angst er altså samtidig udtryk for den inderliggjorte relation til det fremmedgjorte samfund. Fremmedgørelsesforholdet er blevet til psykisk struktur, hvilket lader sig påvise hos alle personerne i skilderiet.

III

Intrigen sættes igang efter at prokuratoren sammen med sin skriver er kommet på inspektion i forbindelse med høsten. Johannes kaldes af Hortula til oldfruen, som han ser i en usædvanlig situation (jf. Jørn Vosmars fænomenologiske analyse af *Niels Lyhne* (1880) i *Niels Barfoed* (udg.): *Omkring Niels Lyhne*, 1970 302ff):

»Skønt hun vendte forsiden mod ham, lå hendes hoved stift op og hendes hals svang sig i en hvid levende drejning, hendes lige græske næse gik plant over i den glatte pande og de plukkede og sværtede øjenbryn var smalle luger til noget ukendt i det hvidt pudrede ansigt, hendes bronzemørke salvede lokker krøllede mod den gule pudes broderier og hendes åbne læber blussede naturligt vågne under den underlige søvn, hendes tunika stod åben og hendes bryster tittede frem under chemisens blå og røde majanderborts stiliserede flodbugtninger. Hun lå med bugen åndende bølgende mod en strammet tunika, hendes højre hofte svulmede, chemisens nederste majanderbort og tunikaen strammede om de to knæ der kneb sig fast sammen.« (36f).

Johannes, der betages af den jævnaldrende Hedones raffinerede erotiske udstråling til fordel for den lidt yngre, men gravide Hortula, bliver vred på sig selv.

»Nu vågnede oldfruen, hun sukkede længe og i flere sæt med lukkede øjne, hun rakte to hvide arme bag hovedet så brysterne sprang fuldt runde frem over majanderborten, hun sukkede igen, flyttede benene langt fra hinanden og førte dem langsomt favnende sammen, hun strakte sig i hele sin længde så de spændte gjorder under løjbænkens sivmadras knagede og ankelklokkerne klingrede. Så slog hun øjnene vidt op og havde det vante herskerindeudtryk og hendes kjole var af sig selv glattet ud og dækkede hende standsomt fra hovedet til ankelringene.« (37).

Idet hun ekskommunikerer den del af sig selv, som Johannes ikke må se, foregøgler hun ham noget, der ikke stemmer og udsætter sig derved rigtig for fare for at blive gennemskuet. Ligesom de andre kvinder i skildriet er Hedone underlagt byttemarkedets mekanismer, dvs. hun må bevare og valorisere sin »kvindelighed« for ikke at »udgå af handelen«. Og eftersom denne »kvindelighed« blot er en rolle, en værdi, som mændenes forestillingssystemer pålægger hende, står hun bestandig i fare for at miste sig selv i sit forsøg på at spille spillets regler. Efter i vågningsøjeblikket således utilsløret at have røbet sin utilfredsstillede erotiske lyst gør hun ham på græsk, sit modersmål, opmærksom på, at de begge er af fornem kulturel afstamning, henholdsvis græsk og fønikisk. Desuden er han for smuk til at være slave, han skal blive forvalter, prokurator, for et gods. Holdningen hos Johannes er afventende, han sætter sig heller ikke på løjbænken hos hende, som hun indbyder til, men føler i stedet medlidenhed med hendes ynksomhed og forladthed. Han gennemskuer hende delvis, og hun bliver rasende:

»Så rejste hun overkroppen op at sidde og skingrede på stedets kartagiske: Så bliv da i det beskidte slavetøj, træl i marken, mug i stalden, tærsk ved laden og sov i slavebarakken!« (38).

Udtalelsens indhold og tone demonstrerer, hvorledes hun her er faldet tilbage på det i sit væsen autoritære princip, som arbejder med menneskets angst for straf i stedet for med dets fornuft og indsigt.

Men da de sammen går tilbage ned ad den mørke trappe, hvor det

høje mål af driftsundertrykkelse er suspenderet, holder hun sig snært op ad ham og i takt med gangarten fornyer hun hviskende sit tilbud:

»sølle Markus ikke noget ved mere, var god nok engang, til at få mig frigivet, den små Hortula ikke noget for Dig, kun en stuepige, jeg få Dig fri, nok så meget at sige hos prokuratoren. Du få hvidt tøj og bo i hovedbygningen, Markus forvalter på én af ladegårdene og skilsmisse, Du forvalter her, ved min side nå langt, prokurator, en selvejergård nær Rom, et hus i selve Rom, Du fortjener at komme frem, derfor lod Dig kalde!« (38).

Hermed har hun definitivt gjort ham opmærksom på sine planer med ham. Tilsyneladende skulle Johannes nu vide, at det er ham, der er udvalgt til at blive Markus' efterfølger i dobbelt forstand, og ved afskeden kærtegner hun i alles påsyn hans nakke. Når hele sandheden alligevel ikke går op for Johannes, hænger det sammen med den mørke gangs funktion som symbol på det underbevidste. Tilbage i dagslyset kan han forhindre, at ubehagelige forestillinger får adgang til bevidstheden.

Efter slavernes måltid søger Johannes til det soverum, hvor han plejer at være sammen med Hortula. Fejlagtigt skammer han sig over, at han sådan busede på, da oldfruen lå og sov; i sit slavesind er han ligefrem taknemlig for, at hun har slået det hen. Men han har netop ikke buset på; det er tværtimod hende, der - ganske vist ubevidst - har været seksuelt udfordrende og søgende længselsfuld. Hans seksuelle generthed, forlegenhed og hævninger er angstens almindelige ikke påfaldende former, som de fremtræder hos ham i al hans »sundhed«. Denne form for angst kræver en særlig begrundelse, fordi man i reglen ikke kan forklare den. Psykoanalysen betegner den som »neurotisk angst« i modsætning til »realangst«, der relaterer sig til en real faresituation. Johannes føler ligefrem, at han har været ubehagelig over for den i hans øjne flinke oldfrue, hvilket slår om i nag mod Hortula. Han bliver irriteret over, at hun lader vente på sig, og lider af dårlig samvittighed over, at han har ladet sig betage af oldfruen, udviser derfor en vis aggressivitet mod Hortula, der imidlertid har arbejdet og ikke brugt tiden til fornøjelser, som Johannes har troet. Men med forskydningen af konflikten fra det ydre til det indre er angsten ikke blevet opløst, blot forskudt: talen er ikke længere i første række om angst for den ydre autoritet, den reale angst for straf, men om den neurotiske angst, der udspringer af den inderliggjorte konflikt mellem drift og overjeg, og som optræder som almindelig ængstelighed eller skyldfølelse. Da

Hortula endelig kommer, fortæller Johannes, at oldfruen har tilbudt ham oplæring til forvalter, hvilket bevirker, at hun bliver bange for, at én af dem skal blive sendt bort. Hendes angst næres - psykologisk betragtet - af fortrængte drifter, der tilsammen udgør den forbudte, bag karaktermasken skjulte og alligevel meget levende og reale del af den konkrete totalperson. Derimod mener Johannes ikke, at de vil blive skilt, for gifte slaver er værdifulde for en patron. Han har simpelthen fortrængt, hvilke konsekvenser Hedones tilbud medfører, og mindst af alt vil han vedkende sig sin erotiske fascination. For ham eksisterer der ikke nogen real, ydre fare. På det område er Hortula straks mere klartskuende. I hendes selvopretholdelse er det vigtigt, at hun ikke afventer en traumatisk hjælpeløshedssituation, men forudser den. Den situation, hvori betingelsen for sådanne forventninger er indeholdt, er den faresituation, i hvilken hun befinder sig; i den gives angstsignalet.

Efter at have tilbudt Johannes den dobbelte forfremmelse til fremtidig forvalter og ægtemand har Hedone nu kun tilbage at opnå prokuratørens tilladelse. Og efter det fornemme måltid, hvor hun har placeret Quintus Roscius ved sin hovedende, sender hun simpelthen sin mand i seng i gæsteværelset, mens hun selv nok skal sørge for et værdigt leje til æresgæsten. Den kommunikation, der udspiller sig, reflekterer fremmedgørelsesforholdene på det økonomiske område. De økonomisk konstituerede mellem menneskelige relationer reproducerer sig i prokuratørens og oldfruens indbyrdes forhold. En ekstra forfriskning står parat i hendes boudoir, og i trappegangen gnider hun sig blødt ind til ham. Det er derfor ikke så underligt, at han straks tager hende på hofter og skød, da hun jo på en måde selv har lagt op til det. Hun står stille og ånder en tid lang - lang tid nok, derefter afviser hun med raseri hans tilnærmelser. Pludselig optræder hun som vurderingsinstans over for hvilken prokuratøren uventet må »valorisere« sig. Det afhænger af hendes dom, hvorvidt hans egen »bytteværdi« kan realiseres eller ej, hvorvidt han bliver accepteret eller afvist. Angsten for ikke at blive accepteret af Hedone p.g.a. en mislykket selvvalorisering er ubevidst identisk med angsten for at blive grusomt afstraffet (»kastret«) eller tilintetgjort af den afpersonaliserede fader, Cæsar. Hun viser sin magt, der baserer sig på seksualitet, for havde han fået lov til at tage hende med det samme, havde hun automatisk stillet sig på niveau med enhver anden billig og villig prostitueret. Der havde nemlig så ikke været noget at købslå om ud over det helt banale.

»Så vendte hun et skarptrukket rasende ansigt mod ham og vred sig løs med stærke kropsvridninger, sprang i et sæt til væggen og skingrede: Grove romerske værtshusholdersøn, vil den rige prokurator spare de otte as til en værtshuspige.« (43).

Efter således at have ydmyget og passiviseret ham ved at minde ham om hans lave sociale herkomst slår hun i næste øjeblik fuldstændig om og siger roligt og ærbødigt: »Herre, der er Din hædersplads, Din tjenerindes beskedne plads er her!« (43). Og hun venter med at sætte sig til han har lagt sig. Med sin udskældning har hun vendt op og ned på det officielle magtforhold, men straks betoner hun det atter. P.g.a. sin afhængighed af ham kan hun ikke risikere at miste hans velvilje, og man må antage, at hun undertrykker sine forbudte behov. Jo stærkere disse bliver, desto større bliver faren for afstraffelse. Stærke seksuelle impulser, som kom op til overfladen i gangen, forbinder sig med den aggressivitet, der opstår hos Hedone, når de undertrykkes; resultatet er en mægtig driftsenergi, som realt driver hende til konfrontation med prokuratoren. Men at seksualiteten stadig lurer under den officielle maske illustreres af Hedones påklædning: i olielampernes skær toner hendes lyseblå kjole natmørk og solbeskinnet og midjens broderede hvide slanger bølger levende. Den omtalte konflikt mellem id og overjeg begrænser på ingen måde indvirkningerne på hendes indre og ubevidste liv. Sit mest effektive aktivitetsfelt finder den i personernes forholden sig til hinanden. Her er mekanismen, overjeksprojektion, afgørende. Overjeget står i et stadigt vekselforhold til ydre autoriteter. I mødet med den ydre autoritet, in casu prokuratoren, projicerer Hedone sine overjeksnormer, -egenskaber og -strafmagt over på denne autoritet. Erich Fromm formulerer forholdet på denne måde:

»Forholdet over-jeg/autoritet er dialektisk. Over-jeget er en inderliggørelse af autoriteten, autoriteten får et forklaret skær, når overjeks-egenskaberne projiceres over på den, og inderliggøres så igen i denne forklarede skikkelse. Autoritet og over-jeg kan overhovedet ikke skilles fra hinanden. Over-jeget er den inderliggjorte ydre tvang, den ydre tvang bliver så virksom, fordi den får overjeks-kvaliteter. Over-jeget er altså på ingen måde en instans, der bliver dannet en gang for alle i barndommen og derefter er virksom i mennesket; over-jeget ville tværtimod i de fleste tilfælde mere eller mindre forsvinde eller fuldstændig ændre sin karakter og sine indhold, hvis ikke de toneangivende autoriteter i samfundet atter og

atter fortsatte eller - rigtigere sagt - fornyede den over-jegs-dannelses-proces, der er begyndt i barndommem«. (Autorität und Familie. Sozialpsychologischer Teil. I: *Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol* 1, Frankfurt 1970 258; her cit. efter Duhm 115).

Citatet er interessant også i en anden sammenhæng: i Hedones opvækst er der nemlig foregået et autoritetsskift, men herom senere. Imidlertid fortsætter det indbyrdes magtspil mellem prokuratoren og oldfruen. Med sin vante kommandostemme fremfører han endnu et ærinde: de mangler en ung pige, der kan bruges som oldfrue i en lystgård på Sicilien; forvalter til at gifte hende med har de. Hedone svarer, at de har Hortula (hortus = have), og prokuratoren er tilfreds, men igen giver hun med den ene hånd for straks at tage med den anden, for pigen er gravid, hvilket prokuratoren imidlertid er ligeglad med: hvis de vil have deres frihed, så stiller han som betingelse, at de skal gifte sig med hinanden. Hedone ægger prokuratørens interesse til det yderste, idet hun skarpt afviser forslaget, for uden Hortula kan hun ikke føre husholdningen, og i stedet tilbyder hun den gamle enøjede Glauca. Men prokuratoren vil ikke have den enøjede Hekate fra underverdenen, som han kalder hende, ind i lysthaven (jf. Leo Hjortsø: *Græske Guder og Helte*, 1971 25f). På dette tidspunkt af forhandlingerne er man nået til et mere sanseligt stadium: deres fingre rører ved hinanden og Hedone får en varm glans i øjnene. Hun gør opmærksom på, at ifølge romersk skik er kvinderne med til gilderne, og mændene rådfører sig med dem, »mænd bjærger og samler værdierne, kvinder udnytter ejendommen og hæger om den.« (44). Derpå lægger hun sig hos prokuratøren. Hun spørger ham om, hvornår han tager hende med til Rom, hvilket er hendes højeste mål. Han svarer ikke afvisende, men heller ikke forpligtende. Det kommer - siger han - senere. Hedone håber, at prokuratøren og hun sammen skal rejse til Italien. »Du er ven med patronen Metellus, han er Cæsars ven, der er ingen grænser for hvad vi to kan nå sammen.« (44). Men hun presser ham tydeligvis for stærkt, for nu bliver han utålmodig. Derfor skifter hun taktik. Mens hun smyger sig ind til ham, får hun spurgt, om hun kan afsætte Markus som forvalter og sætte ham til at bestyre en af ladegårdene, hvilket prokuratøren lover hende. Endvidere får hun accept til at antage en anden forvalter, men hun nægtes lov til at give vedkommende friheden. Da hun åbenbart ikke kan få prokuratøren til at lade sig skille og tage hende med til Rom satser hun på at få tilladelse til at tage Johannes som forvalter i stedet for Markus, men prokuratøren ved intet om, hvem hun har i tankerne og heller ikke, at den pågældende

slave er intimt forbundet med den af ham ønskede Hortula. Efter således at have fået sin vilje giver Hedone tilsyneladende en modydelse, idet hun lover, at prokuratoren kan få Hortula med til lystgården. Kabalen er omsider gået op. Af gode grunde kan han ikke gennemskue hendes rænkespil, for han ved som sagt ikke, at det er Hortulas kæreste, Johannes, som hun er interesseret i at få til ny mand og forvalter for, at hun ved hans hjælp kan nå det attråede mål: Rom.

IV

Om natten, efter samlejet med prokuratoren, har Hedone en drøm, hun ikke kan tolke:

»der var tre højbenede fugle ved en sø og hun var selv usynligt mellem dem. De høje ben betød det var folk af betydning, den ene fugl var tyk og kluntet, den anden var høj og statelig, den tredje ung og strag. Den kluntede fløj lidt væk og betød ikke noget mere, den statelige fløj højt derfra og den unge gik med lange skridt bag sig og var skjult, nu vidste hun ikke om hun var kommet med bag sig, om hun var fløjet med den statelige, eller om hun var blevet stående og de skulde blive ved at komme tilbage til hende begge to.« (47f).

Egentlig skulle drømmen ikke være så vanskelig at tyde for hende, eftersom hun har fået tilladelse til at skille sig af med sin mand som forvalter og tage en slave i stedet, samt adskilt denne fra sin kæreste, som nu står for at blive sendt væk. Endelig er der heller ingen tvivl om, at hun i det mindste ikke i denne omgang kommer med prokuratoren til Rom. Desuden bliver det klart, at Johannes og Hortula ikke kan forhindre deres adskillelse. Efter at Hortula har fortalt Johannes, at hun skal med til Sicilien som oldfrue, taler han med forvalteren, som blot kan henvise til prokuratoren, der siger, at det er noget patronen selv har bestemt, hvilket er en sandhed med modifikation. Prokuratoren siger dog, at de nok skal blive gift, men hans dårlige samvittighed får ham til hurtigt at forlade Johannes.

Iøvrigt er han også travlt optaget af, at han skal holde gudstjeneste for Cæsar. Forvalteren vinker alle folkene ind i hallen, for »det var Cæsars ønske at alle slaver ved lejlighed skulde have adgang til husherrens hal som klienterne til patronens atria i Rom.« (49). Over for Cæsar, som

æres og dyrkes med røgelse, har folkene kun et øgenavn til overs, hvilket er udtryk for en protest mod den fremmedgjorte samfundsmæssige magt, der kontrollerer, at dens love bliver fulgt, og som han repræsenterer: Med messende røst beder den autoritative prokurator: »Ave Cæsar, imperator, liberi et servi te salutant.« (49). Og han fortsætter på kartagisk:

»Hil Dig Cæsar, herskeren, de frie og slaverne hylder Dig, Du opretholder fredens æra som har hvilet over riget siden guden Augustus' dage. Du værner vore grænser mod ydre fjender med Dine legioner, Du fejrer indre oprør tilside, Du sikrer vort hav mod sørøvere og vore skibe kan frit bringe vore produkter til alle vore kyster. Du øverste ejer af alle rigets værdier lægger Dine høje planer for alle rigets samordnede virksomheder og giver arbejde og fortjeneste til alle, Din retfærdige hånd holder alle samfundsled i ligevægt. Du giver de frie og foretagsomme sikre forretninger, Din stærke hånd skærmer slavernes menneskerettigheder og Din milde hånd uddeler korn, olje og vin til dem der ikke selv kan bjerge det nødvendige. Du har givet alt folket en levestandard som ikke kendes noget sted udenfor Din stærke hånds magt. Rig og mægtig ligger Din by på de syv høje og områderne bag alle vore kyster søger Rom med deres varer og sind som et enigt opland. Du, verdens genrejser bygger templer til de andægtige og arenaer til alle (...).« (50)

Med Duhm in mente kan det fastslås, at bevidsthedsindholdene ikke legitimerer sig ud fra forståelige nødvendigheder i det menneskelige fællesskab, men ud fra absolutte og uangribelige principper, som Cæsar ifølge prokuratoren repræsenterer. Talen er et fremragende eksempel på ideologisk sløring. Mens det netop ikke bliver klart for tilhørerne, at fremmedgørelsesforholdet er et aspekt af klasseforholdet, demonstrerer forløbet, hvorledes klasseforholdet afbildes i de fremmedgjorte personers forhold til hinanden. Dette formidles psykisk af den gensidige overjeksprojektion. Ligesom overjegdannelsen engang forankrede klasseforholdet i individernes psykiske struktur, således forskyder overjeksprojektioner atter dette inderliggjorte klasseforhold ud i omverdenen og garanterer således den repressive kontinuitet i det samfund, der bygger på klasseforholdet. Jean-Marie Brohm har sagt det på denne måde: »Over-jeget er kort sagt classesamfundets trojanske hest i hvert enkelt individ, der således strukturelt reproducerer dette samfund i sit eget hoved.« (Psychoanalyse und Revolution. I: *Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol* 2, Frankfurt 1972

274; her cit. efter Duhm 120). Ved sin personlige tilstedeværelse står prokuratoren som eksponent for det repressive patriarkherredømme.

Efter den profane hyldest til opretholderen af det planøkonomiske velfærdssamfund med plads til det frie initiativ slutter Quintus Roscius kort af med følgende religiøse bøn: »I himmelske guder som har rejst mennesket over dyret, Eder glemmer vi ingenlunde, vi dyrker Eder, hver efter sit hellige hverv (...).« (50). Vægtfordelingen mellem det sakrale og det profane element er ingenlunde tilfældig og afslører i et glimt forfatterens satiriske lune. Prokuratoren spørger nu om, hvem væddeløbet skal vies til, og han går som en selvfølge ud fra, at der kun kan være tale om Ceres, som er plantevækstens og afgrødens gudinde, dyrket især af plebejerne (jf. N.G.L.Hammond & H.H.Scullard (ed.): *The Oxford Classical Dictionary*, 1970² 223f). Men da han siger, han vil hente en buste af Ceres samt finde hendes attributter, ymter den gamle Gliton forsigtigt: »Til Diana, hun hersker såvel over høsten som over vårens grøde, over sommerens vækst og modnen, over efterårets visnen og vinterens stivnen.« (50). Slaverne tilslutter sig straks tanken om Diana, for hun er jo den gamle almoder for frugtbarhed og velfærd. Derefter hedder det ikke uvittigt:

»Det var Cæsars vilje at slavers ønske skulde følges når det ikke gik ud over rigets tarv, mod nogen bys interesser eller enkeltmands rettigheder, og prokuratoren gik til kontoret for at hente en buste af Diana og finde hendes attributter.« (51).

V

Netop på dette sted kobles den handlingstråd, som Johannes og Hortula repræsenterer, sammen med spørgsmålet om Diana. Johannes får hvisket til Hortula, at der ikke var noget at gøre hverken hos forvalteren eller inspektøren, »og han løftede skulderen ligegyldigt og syntes at give sig tilfreds.« (51). Hortula forstår på Hedone, at hun skal gå efter hende til køkkenet, og i gangens mørke husker hun, hvordan Johannes har set efter Hedone, sådan ser han ikke mere på hende selv, og hun tænker på, hvor længe han blev hos oldfruen i går, hvorefter hun bryder ud i gråd. Imidlertid har slavernes udbrud vedrørende Diana påvirket Hedone stærkt. For at undslippe den psykiske tilintetgørelsesfare, har hun måttet sætte en proces i gang i sit indre, som psykoanalysen betegner som »fortrængning«, og hvis eksistens der ikke kan være tvivl om, når vi ser på hendes erindringer. De fordømte drifter er blevet udgrænset af kommunikatio-

nen, er blevet »ekskommunikeret« og trængt ned i det ubevidste. Her lever de videre, men nu uden for den sociale kontrol og derfor uden mulighed for social modning. Moralsk set er denne proces interessant, for den driftsfjendtlige moral opnår dermed i grunden det modsatte af, hvad den vil: driften bevares i sin infantilt-arkaiske form. Det forbudte fjernes ikke ved forbuddet, men bevares. Som »umoralsk« og højst dynamisk kerne styrer det Hedones moralske forholden sig og udgør således en permanent konflikt- og angstkilde. Motoren i denne fortrængningsproces er angsten for straf. Det er imidlertid på ingen måde påkrævet, at den straf, som angsten relaterer sig til, reelt er blevet erfaret af individet i sit fulde omfang. Ifølge Norman O. Brown er det ligegyldigt, om angsten svarer til en real eller en forstilt afstraffelse, for fantaserede tilintetgørelsesforestillinger er i alle tilfælde den fantasmatiske videreudvikling af reale strafferfaringer. Den reale angst for straf er den oprindelige motor, der sætter den neurotiske proces i gang, idet den først driver Hedone til fortrængning og derefter som neurotisk angst (= konserveret realangst) fremkalder neurotiske afværgereaktioner, karakterpansringer og symptomer. Realangsten for den ydre fare - i dette tilfælde adskillelsen - indleder den neurotiske proces, og denne proces kan opfattes som middel til angstafværgning. Overjeget rummer imidlertid andre indhold, det vil, når anledning gives, også formelt forvandles fra at have form af den inderliggjorte Cæsar, den samfundsmæssige, abstrakt overordnede fader, til at få form af den Den store Moder, som skruptudsen såvel som frøen er et af de mange symboler på (jf. Eigil Nyborg: *Den indre linie i H.C. Andersens eventyr*, 1962 99f):

»Dianas navn havde slået hende tilbage til stenhuset i Nordthessaliens bjerge, hver gang hendes moder så en af de sjældne slanger, satte hun gedemælk frem til den, den var udsendt af Diana og måtte ikke røres. Hendes moder kaldte også Diana Almoder og lå hver aften på knæ i et hjørne mod stenhusets lervæg og bad Almoder tage nådigt mod hende i jordens skød når hun en dag skulde gå herfra. Når hendes moder så en langsomt kravlende vortet tudse, lagde hun sig på knæ og så ind i dens kønne blide øjne som havde Almoders kærlige blik.« (52).

Fra disse religiøse barndomserindringer glider hun automatisk frem til erindringen om, hvordan hun som femtenårig bliver røvet for så at blive solgt til en fornem mand i Korinth, hvis barn hun føder. Tabet af friheden falder således sammen med tabet af seksuel integritet. Eftersom barnet

skal opdrages som ægtefødt arving og fri mand, bliver det straks taget fra hende. For Albert Dam er moder»instinktet« tilsyneladende en biologisk kendsgerning og uafhængig af samfundets holdning (jf. Elisabeth Badinter: *Kærlighed i tilgift. Moderkærlighedens historie (17.-20. århundrede)*, 1980, da. 1981). Derfor afsætter den traumatiske oplevelse i form af tabet af barnet afgørende psykiske prægninger og dispositioner, der i væsentlig grad er medbestemmende for den måde, hun senere forarbejder de samfundsmæssige påvirkninger på. Den personlige relation, hun som moder har til sit barn p.g.a. gensidige personlige behov og følelser, kan slet ikke udledes spontant i dette slavesamfund. Ifølge reglementeringen via de fremmedgjorte, samfundsmæssige (moralske, juridiske, konventionelle) love må en del af hendes libidinøse affektive besættelser hemmeligholdes, fortrænges og ombøjes. Som samfundsmæssig karaktermaske repræsenterer Hedones herre og ejer disse love. Som karaktermaske har han en anden, upersonlig relation til sit barns moder. Naturligvis er det kun analytisk, at man kan adskille de to relationer; i den konkrete livssituation udgør de som her en modsigelsesfuld enhed. Men denne analytiske (og praktiske) adskillelse viser en modsigelse i hans holdning til barnet og dets moder, hvorigennem hans egen modsigelse mellem person og karaktermaske kommer til syne. Modsigelsen stammer fra slavesystemet, fra tingsliggørelsen af mennesker, og den modsigelse mellem individ og samfund, der udspringer deraf. Fra starten skulle Hedone være den vigtigste ydre kilde til barnets driftstilfredsstillelse. Hun skulle ernære det, pleje og varme det, passe og kæle for det. I et almindeligt forhold er barnet i en fuldstændig psykisk afhængighed, men i stedet for at befinde sig i en position af psykisk magt over barnet overflødiggøres hun i og med, at hun fratages barnet. Hendes afmagt er total i en situation, hvor hun netop alene skulle besidde magten til at disponere over barnets velbefindende. Pludselig er det hende, der befinder sig i en afhængighedssituation, og de samfundsmæssige love optræder i form af hendes herres forskrifter og forbud. Hedones moderbehov støder på et reglement, som hun tvinges til at underkaste sig - under trussel om at blive straffet med mandens kærlighedstab, hvilket fuldbyrdes, da hun bliver solgt. Denne repressionserfaring er helt grundlæggende. Samfundet tillader ikke relationer mellem barn og moder, fordi hun er ufri. Der er imidlertid ingen, der tænker på, at hvis hun havde fået sin frihed, ville problemet være ophævet, men det ville samtidig betyde en formindskelse af hendes herres ejendom. Således støder hendes moderkærlighed på den første mægtige samfundsmæssige skranke. Herren fungerer som skrankevogter og repræsenterer over for Hedo-

ne en strafmagt, som hun kun kan reagere på ved at give sig hen til alle mulige mænd. Driftsundertrykkelsen formidles udefra som færdig lov med den begrundelse, at barnet skal opdrages som ægtefødt arving og fri mand. Hvis man havde kunnet spørge manden, hvorfor han må fjerne barnet, ville han ikke kunne give noget fornuftigt svar. Henvist til de anonyme magter, som det enkelte individ må underkaste sig, hvis barnet skal vokse op som fri, må Hedone give afkald på liv, kærlighed og tryghed. Det typiske for fremmedgørelsen viser sig i mandens underkastethed under en anonym lov, hvis menneskelige mening er lige så uigennemskuelig for ham som for Hedone, moderen. Den moral, som ejeren videregiver til hende har ikke status af moral i menneskets tjeneste, men den står - så at sige som noget naturbestemt - uden for og over menneskene. Den optræder i skikkelse af en anonym magt, der råder over menneskene, i stedet for omvendt. Gennem sin herres reale strafmagt lærer Hedone at underkaste sig sådanne anonyme samfundsmæssige magter. Idet herren/manden repræsenterer det anonyme »man«, bliver han uangribelig; ikke blot træder han Hedone i møde som to forskellige individer, som elsker og som barnefader, men han møder hende også som repræsentant for den anonyme totalitet »man«, hvis magt giver sig til kende i hendes straf. Dette er hendes elementære erfaring om samfundet. I den hjælpeløse piges forhold til sin herre har hendes senere forhold til samfundet konstitueret sig psykologisk. Dette er den psykologiske forankring og reproduktion af fremmedgørelsen. I og med det psykiske nedslag af vekselforholdet mellem overjag og ydre magt er et overjag, der i stigende grad er tømt for normative indhold, kan hendes seksuelle omgang med alle og enhver dels forstås som en kompensation forårsaget af, at hun føler sig tilovers, dels som et (ubevidst) forsøg på at skaffe sig erstatning for det mistede barn. Den totale seksuelle udskjelning udgør formelig et modbillede til hendes hidtidige tilværelse. Selv mener hun, at hendes barnløshed - ironisk nok - stammer fra denne periode af hendes liv. Da hun vedbliver at være ustyrlig, sælges hun som sagt på et marked i Italien. Og nu, hvor hun er kommet til Afrika, føler hun sig stadig tilovers, selvom hun er blevet frigivet og gift med forvalteren Markus. Denne følelse kunne ikke være blevet til en så prægende livsfaktor, hvis den ikke i hendes senere liv bestandig var blevet næret af magtforholdene på det familieeksterne område. Den inderliggjorte følelse sig tilovers måtte nemlig efterhånden miste sin betydning, hvis den ikke permanent blev opladet af de samfundsmæssige sanktionsinstansers reale strafmagt. Den indre angstkilde står nemlig i et bestandigt vekselforhold til den reale ydre.

»Hun sank tættere sammen på murbænken, hun havde prøvet på at være god så vidt hun kunde nå, hun var lige meget tilovers, det sad gennem hele hendes krop og vristede hende sammen i en smertende knude.« (52).

Erindringen har dels kaldt smertebillederne i hendes liv frem og dels koblet dem sammen med moderens alternative Diana-dyrkelse i barndommen. Netop i dette strategiske øjeblik kommer den grædende Hortula og kaster sig på knæ mod gulvet, putter hovedet som et barn i Hedones skød og omfavner hendes midje og jamrer over, at man vil tage hende med til Sicilien på trods af løftet om, at Johannes og hun skulle få lov til at gifte sig. Mens Hortula således er i færd med at miste sit barns fader og kommende ægtemand, er Hedone lige blevet mindet om, hvordan hun på smertefuld vis første gang følte sig tilovers, da hun blev frataget sit barn, fordi hun ikke var fri, men en mands - tilmed barnets faders - ejendom. Begge har oplevet eller oplever, hvorledes det tidligere overjægs konsistens smuldrer og dermed truer den indre stabilitet i det stadig mere orienteringsløse individ. Der er ikke længere garanti for overensstemmelse mellem den ydre og den indre autoritet. Den beskyttelse mod den ydre magt, som de har opbygget, idet de inderliggjorde den, svinder bort med den indholdsmæssige forvandling af den ydre magt. Denne proces er imidlertid overstået for Hedones vedkommende, og hun fortsætter derfor sit grumme, fremmedgjorte spil, som blev hun ført af dæmoniske magter, af den internaliserede ejendoms drift, afløsningen for den matriarkalske. Stik imod al sandhed forklarer hun, at hun har kæmpet som en løve for at få lov til at beholde Hortula, men at prokuratoren har været ubøjelig.

»Hedone krystede pigen til sig og en sand medlidenhed greb hende, hun var ikke tilovers, hendes egen smertelige fortvivlelse løste sig ud i lige så såret og strømmende gråd. Jeg gjorde endog hvad ingen ordentlig kone gør mod en fremmed mand, hviskede hun i sin gråd, jeg tilbød mig selv for at beholde Dig.« (53).

Hvad hun her siger er på den ene side oplagt i strid med sandheden: for hende har Hortula blot været en brik i det spil, der skal adskille hende fra Johannes for at denne kan blive hendes ny forvalter og ægtemand i stedet for Markus, som der ikke kan skabes respekt om. På den anden side er der heller ikke tvivl om, at hendes fortvivlelse er ægte; følelsen er ikke til at tage fejl af, for hun er oprigtigt ramt i sit smertepunkt. Men denne følelse væves på en for alle parter uigennemsigtig måde sammen med hendes

intrige, hvilket kun kan forstås i forbindelse med skilderiets tema, som hun selv ekspliciterer: »Vi mennesker (...) er alle, fri eller slaver, bundet af ejendomsdrift, det eneste vi selv ejer, er evnen til at underkaste os tings og menneskers magt.« (53). Ligesom Andrea Thomsen i romanen *Saa' kom det ny Brødkorn* (1934) er Hedone psykisk præget af sin ufrugtbarhed i den forstand, at hun rykker alt til sig - forlanger. Det kan her anføres, at Dam i et interview med Claus Clausen har gjort opmærksom på, at han kun kan beskrive sig selv gennem kvindeskikkelser, og at Andrea, Hedones forløber, er hans tydeligste selvportræt.

I det omfang Hedones fremmedgørelse overføres på Johannes og Hortula, vikles de også ind i modsigelsen mellem karaktermaske og person, og de må også skjule en del af deres person i form af impulser, behov og interesser bag deres karaktermasker. Udtryk for denne modsigelse og samtidig dens indre motor, der bestandig reproducerer den påny, er adskillelsesangsten - Hedones angst for adskillelse fra sit barn, Hortulas fra Johannes. Selvfølgelig kan Hortula ikke gennemskue, at Hedone i og med hun selv er underlagt ejendomsdriften selv har været en drivkraft i spillet om at få Hortula og Johannes skilt ad. Hedones forklaring er da også nærmest henvendt til hende selv, eller den kan betragtes som en undskyldning for, at der ikke er noget at gøre, fordi de kræfter, prokuratoren repræsenterer, har mere magt end hun selv. Imidlertid bærer hendes trøst til Hortula erfaringens præg: »Du har det som ingen må tage fra Dig, sagde hun og strøg varsomt hendes bug og det er ligegyldigt hvor Du er og hvem Du bliver gift med, blot der står respekt om ham.« (53). Den billedlige understregning af barnets betydning peger dels på hendes egen tragedie, som Hortula ikke ved noget om, og dels siger den noget om hendes måde at kompensere på. I al sin goldhed ønsker eller rettere begærer hun nu en mand, der kan blive respekteret, men at det sker på Hortulas bekostning, fordi det er hendes Johannes, der efterstræbes, nævnes ikke. Her har hun skudt skylden for adskillelsen over på den fraværende prokurator, som blot har været det redskab, Hedone har benyttet sig af for at få intrigen til at gå op. Hun indser næppe, at hun derved kommer til at gøre mod Hortula, som der i sin tid blev gjort mod hende selv, hvilket netop skyldes, at hun er underlagt den fremmedgørende ejendomsdrift. Men den grådfulde samtale med Hedone har ændret Hortulas opfattelse vedrørende dennes rolle i adskillelsen. Hun »troede hendes forflytning var noget oldfruen havde anstiftet, nu forstod hun hvor skammeligt hun havde mistænkt den gode oldfrue.« (53). Og ligesom Hedone erindrer hun p.g.a. smerteoplevelsen en afgørende pubertets erfaring:

»Da hun var tretten år og blev voksen, blev hun af en skovens klog mand spået om sit livsløb over en bæks krøllede fremdriven, hun skulde sejle ulykkelig over vand og blive lykkelig, igen skulde hun sejle ulykkelig over vand og blive lykkelig og sådan skulde det blive ved til noget særligt skete med hende, men det kunde hun ikke huske hvad var.« (53f).

Sammen med flokkens andre unge piger bliver hun bortført af sørøvere, hvilket danner en parallel til Hedones bortførelse. Dog fanger Cæsars søpoliti skibet og hugger besætningen ned, men pigerne bliver ikke givet fri, for de fangne er rigets ejendom og ikke engang Cæsar kunne give dem fri, da han ifølge en særlig logik derved ville formindske rigets ejendom! Derfor sælges Hortula som slave til Afrika. Og nu drømmer hun i sin fortvivlelse kun om at flygte sydpå. Udleveret til en overmægtig omverden befinder hun sig følelsesmæssigt i en traumatisk hjælpeløshedssituation i forhold til sin samfundsmæssige omverden.

VI

Imens forsøger Quintus Roscius at finde en buste af Diana samt attributter til hendes dyrkelse på kontoret - dog uden held; han mener derfor, at man alligevel må tage Ceres. Men her er sekretæren pludselig skarp:

»Det er Cæsars vilje at alle rigets folk, fri som slaver, skal have lejlighed til at dyrke den guddom de ønsker og på hvilken måde de vil, blot de ærer rigets enhed i hans ophøjede person (...).« (54).

Hvorpå skriveren foreslår, at prokuratoren kan spørge folkene om nogen har en buste eller en statuette af Diana eller kendskab til hendes attributter.

»Udgået af almuen fra alle rigets egne og af den stedlige kartagisk-berbiske underklasse havde Dianas navn rørt ved noget dunkelt oplevet og halvt glemt der fyldte dem med ærefrygt og skrækblandet hengivelse, hun var den der havde arvet resterne efter den fjerne Store Moder. Ingensteder havde hun været velset blandt overklassen som dyrkede de himmelske guder, hun havde kun fået hemmelige eller natlige fester og hviskende bønner, derfor skabte prokuratøren ord en åbenlys tavshed med en hemmelig hvisken underne- den.« (55).

Diana er således underklassens, slavernes gud; hun repræsenterer det kvindelige og jordiske princip overfor det mandlige og himmelske. Eller sagt med andre ord: matriarkatet overfor patriarkatet (jf. J.J.Bachofen: *Das Mutterrecht*, Basel 1861; Wilhelm Schmidt: *Das Mutterrecht*, Wien 1955). Dér, hvor man hvisker stærkest, opfanger sekretæren ordene stedfortræder, den dyrkede jords afgrøder og kvindens naturlige attributter fra den gamle Gliton. På spørgsmålet om, hvem der skal spille Diana svarer hoben oldfruen, for hun var den daglige madmoder og Dianas stedfortræder, den nådige uddeler af hver dags bevarelse til krop og sind. Og Hedone træder frem mellem prokuratoren og sekretæren:

»Med sindet badet i sin egen elendighed og udløst af grådens styrt struttede kvindens krop af en indre spændstigt vuggende kraft og sødme. Diana, Diana selv, sagde de frit i gården og Hedones kinder rundede sig som græs rejser sig efter regn, hendes krop fyldte sindet frit ud.« (55).

Vækstmetaforikken antyder den metamorfose som identifikationen med Diana er årsag til hos Hedone. Hun er tilbage i Moderens verden. Til den strenge prokurator siger sekretæren blidt, at han nok skal sørge for hele arrangementet. »Også han vidste mere om Dianas kult end han vilde være ved til daglig.« (55f). Det vil sige, at han til hverdag solidariserer sig med overklassen. Også prokuratoren stammer socialt set fra de lavere lag, hvilket allerede i boudoirscenen er blevet klarlagt. Dette forhold bevirker, at han er lige så modtagelig som slaverne for den atmosfære, der omgiver Diana-dyrkelsen. Da væddeløbene skal begynde vækker sekretæren ham, for at han skal inspicere banen. Og mens de rider forbi fjerkræets huse mindes han sin barndoms ydmygelser, hvor de plagsomme gæster på krogen i Capua åd det hele - de selv fik kun halse, skrog og det yderste af ben og vinger. Den aktuelle situation minder ham således om en traumatisk oplevelse, han tidligere har haft. I og med fortrængte driftsindhold og fortrængte situationer bliver reaktiveret i en real livssituation, bryder den tidligere realangst ud igen, men nu som neurotisk angst. Freud har engang sammenlignet den fortængte driftsimpuls med en uønsket gæst, som man har smidt ud af sit hus, men som atter og atter prøver på at komme ind igen og kun kan forhindres i det af en tjener, som til stadighed er posteret ved døren. Bundet på traumatisk vis til barndommens ydmygelser karikerer prokuratoren fjerkræets lyde og bliver selv en karikatur. Modsigelsen mellem individ og samfund, der er fremkaldt af tingsliggørelsen, af ejen-

domsdriften, og som udtrykker sig i fremmedgørelsen, får sit nedslag i modsigelsen mellem karaktermaske og person, mellem prokuratorens autoritet og hans lattervækkende kaglen.

Ved væddeløbsbanen sidder Diana-Hedone på sin tronstol:

»Godsets systue havde gjort sit arbejde godt i den knappe tid, fra Hedones opslidsede tunika struttede hendes bryster nøgne og fuldt rundede op med store rødmaledede vorter og skudt frem af et strammende bånd under dem til at ernære menneskets genvækst. Midt i en udskæring med et glimtende udsnit af hendes fødende kvindebug sad navlens krusede dyb og livets gentagne sammenhæng. I hendes hår var bundet hvedeaks, ærte- og bønnebælge, druer, figener, dadler, blommer og pærer, alle de frugter moder jord sender op i luften, i hendes skød lå de frugter moder jord beholder i sit eget skød til de drages frem, løg, jordskøkker, skorzonerrødder, roer. Med solens stråler skråt bag fra om sig gled Hedone-Diana hen i en svævende glans og sluttede med et favnende syn de ventende ridedyr, de samlede folk til sig. Deres daglige madmoder var ophøjet til deres guddommelige forsyn som varetog deres tarv her og hisset.« (57).

Med uforlignelig friskhed fremmanes her urbilledet af Moder Jord, som skænker liv til alle væsener. Hun er udtryk for den store altomfattende kærligheds princip, for kvindeligt væsens magiske autoritet og irrationelle visdom (jf. Erich Neumann: *Die grosse Mutter*, Darmstadt 1957).

Efter at inspektøren har viet væddeløbene til Vespasian er han for anden gang ved at kaste sig ned for Hedone-Diana, men det får sekretæren dog forhindret, og derefter rider de bort sammen med Hortula, der sidder parat på bykærren. »Hun græd ikke og hun var ikke løbet bort, det er en slaves pligt og værdighed at lyde i tavshed (...).« (58). Den overordnede magt betinger hendes indordning, hendes internalisering af magtforholdene. Flugt eller direkte oprør synes udsigtsløst, for herskerne er for stærke og »man« for anonym. I stedet for at gøre oprør mod denne fremmede verden inderliggør Hortula den og reproducerer den i sin egen forholden sig. Driftsfortrængning og overjægsdannelse er to forskellige aspekter af samme psykiske proces. Samfundets normer og strafmagt inderliggøres. Hortula gør således det »rigtige« »frivilligt« og »af sig selv«, hun er i besiddelse af en »samvittighed«. Denne indre vogter, der regulerer livet, er i grunden et fremmedlegeme, et indre agentur for den fremmedgjorte, samfundsmæssige magt. Den ydre konflikt mellem herre og slave, mel-

lem drift og samfundsmæssig tvang har forvandlet sig til den indre konflikt mellem fortrængte drifter og inderliggjort tvang, mellem id og overjeg. Som følge af overjegsdannelsen bliver hun sparet for en stor del realangst, fordi hun p.g.a. sine »egne« samvittighedsafgørelser nu undgår at forholde sig på de måder, der er forbudt. Ved overjegsdannelsen er der opnået to ting: en effektiv beskyttelse mod real fare og dernæst et endegyldigt tab af den individuelle autonomi; hun har med andre ord givet afkald på at føre et selvstændigt liv på grundlag af fri beslutninger. Realangsten er blevet ombyttet med underkuelsen. Med hensyn til spådommen peger den heller ikke i en anden, mindre fatalistisk retning. Da kærren i et ryk sætter i bevægelse husker hun dens slutning: »hun skulde blive ulykkelig og lykkelig til hun svandt ind til en lille prik for sig selv at synes og fødsel eller død var lige uvæsentlige.« (58). Hendes liv er således en evig formålsløs udfoldelse, der til sidst degraderes til meningsløshed og afmagt. Denne udgang er iøvrigt karakteristisk for forfatterens »barske« livssyn.

I det sidste væddeløb, muldyrsløbet, ligger Johannes foran hele tiden, men da han vil snappe den sidste pind og springe op igen, glider han i et fårs ekskrementer, hvorved han jager næverne i dyrets side. Det bliver naturligtvis forskrækket og sparker bagud og rammer derved Gliton i venstre side af brystet. Den gamle, der nærer en dunkel følelse af hemmelighedsfuld forbundethed med Moder Jord, rejser sig og går stift hen til den siddende Hedone-Diana. »Store Moder, så kom Du for at hente mig, hulkede han jublende og gled sammen, med hovedet i Diana-Hedones skød og blod ud af munden.« (59). Det er den religiøse oplevelse af hjemhørigheden; han føler sig som en *herfra* - en kosmisk følelsesstruktur, som går langt ud over følelsen af samhørighed med familie og forfædre, som han geografisk er løsrevet fra. I døden ønsker han at finde tilbage til Moder Jord, at vende tilbage til udgangspunktet konkretiseret i Dianas skød. Denne rite antyder en genfødsel. Den religiøse betydning af handlingen er let at forstå, eftersom død og fødsel er mikrokosmiske versioner af en akt, som jorden eksemplarisk fuldfører; den menneskelige moder gentager kun den allerførste fødsel af livet, der skete fra jordens skød. Derfor søger Gliton i dødsøjeblikket også i umiddelbar kontakt med den store føderske, for at lade sig vejlede af hende ved fuldbyrdelsen af denne hemmelighed - fødslen til et nyt liv - og modtage hendes velsignelses kraft og moderlige beskyttelse. I det øjeblik den døende Gliton falder om i Dianas skød, befinder han sig på dødens og fødsels fælles tærskel, på tærsklen for indtrædelsen i og udtrædelsen af det levende liv. Det er Diana, som bestemmer om fødslen/døden er gyldig og skal betragtes som en fuldbyrdet

kendsgerning. Riten indebærer en forestilling om identitet mellem død og fødsel, mellem liv og jord. Døden har således den samme religiøst magiske gyldighed som fødslen. Den døde bliver derved regenereret, født på ny, men på et andet plan. I døden ønsker Gliton at blive født for anden gang og nu umiddelbart af den kosmiske moder. Dermed er ringen sluttet tilbage til indledningen, hvor Johannes og Gliton i den foregående dags middagspause har diskuteret Glitons genius, der enten er et udskærearbejde eller en naturlig flint, der tilfældig har fået menneskeform, og som han har fundet i stenbruddet netop den dag, hvor han fik en rygskaade, som bevirkede, at han blev solgt som landbrugsslave til provinsen Afrika. Han tror, at hans genius skal passe på ham og minde ham om, at han har en udødelig sjæl. Ved samme lejlighed tyder han modsætningen mellem rigdom og fattigdom i religiøse vendinger, idet han udtaler: »De fri rige ejer alle værdier og forretninger, en ufri kan kun eje enkelte småting, en lille tingest som den her støtter forvisningen om at eje en sjæl som ikke kan gå til.« (33). Da Johannes derpå spørger ham, om den usynlige sjæl er uafhængig af kroppen, og om den skal leve videre efter døden, svarer Gliton:

»Den Store Moder skal nok tage os ned til sig når vi dør, om hun så lader sjælene leve sammen med sig selv eller hun lader dem gå op i sit evigt frugtbare væsen, hun sørger for det der er bedst for os (...).« (34).

Glitons religiøse forestillinger centreret omkring Magna Mater symboliserer naturens livgivende og tilintetgørende kræfter på samme tid, hvorved en balancetilstand opretholdes. Men det er en slavereligion af tydelig projektiv og kompensatorisk tilsnit. De besiddelsesløses drøm om en udødelig sjæl er på én gang udtryk for og protest mod den virkelige elendighed. For slaverne er religionen overhovedet kun protest imod elendigheden ved at være udtryk for den. Fordi Gliton i en bestemt historisk konstellation er spaltet mellem faktisk undertrykkelse og fornedrelse som givne vilkår og bevidstheden om, at det kunne være anderledes, producerer han en religiøs illusion. Denne illusion er på én gang utopi, protest mod elendigheden, for så vidt som den skjult for hans egen bevidsthed artikulerer håbet om en forandring af utålelige vilkår, og opium, fastholdelse i elendigheden, for så vidt som den sanktionerer dennesidigheden som uforanderlig og kanaliserer ethvert håb om lykke og oprejsning over i en fiktiv hinsidighed.

Efter at den døde slave er kørt bort til latifundiet overrækker Hedone

prisen i form af en statuette til Johannes. »Hun trykkede kransen af lædertykke figenblade over hans hoved og kyssede ham længe.« (59). Muldyrløbets vinder er nemlig alle løbenes sejrherre. Men folkene mumler: »der var nok der vidste at Diana-Almoder fra gammel tid krævede en mands liv som offer, en sky tilslutning, en skamfuld tilfredshed og en højtidelig undren havde besat dem.« (59; jf. Hjortsø 98). Ulykkestilfældet, der forårsager Glitons død, tolkes som et offer til Diana; derved skabes en forbindelse mellem guddommen og den ofrende. Mens Hedone selv tager løbets sejrherre under armen og går bort fra pladsen, sender hun sin mand ud for at rydde op på banen. Folk og dyr følger efter parret med figenbladskransen om hovedet på Johannes og blodofret som en flodstrøm i Hedones kjoles folder.

»Du har ofret en mand, nu er Du konge over os, hviskede Hedone og gik som hvert skridt var et luftigt løb ved hans side. Du skal sidde hos mig til festmåltidet i hallen og blive hos mig og spise pebermyntekager sammen med mig, hviskede hun og han gik ved hendes side pint af en lykke så sød at den ikke var til at slæbe på.« (60).

Med Johannes' »ofring« af Gliton og hans sejr i væddeløbene demonstreres hans nye værdighed på en anskuelig måde for de undertrykte slaver. Der er tale om et kultisk drama, hvor han tager »kongemagten«, hvilket kulminerer i foreningen med Diana-Hedone. På denne måde både skabes og fornyes de frugtbarhedsgivende kræfter i naturen og hos dyr og mennesker. For hele naturen og dermed også for mennesket er høstfesten et kritisk og afgørende tidspunkt, hvor kaos og alle onde magter må besejres. Orden, frugtbarhed og velsignelse må skabes og sikres for det kommende år. Dette er naturligvis Dianas sag, men menneskene sikrer sig gennem kultens dramatiske opførelse af kampen og sejren, at velsignelsen, livets grundlag, skabes. Men den religiøse tydning, som personerne i skildreriet giver udtryk for, udgør samtidig en protest mod de objektive samfundsmæssige strukturer og i lige så høj grad de psykiske strukturer, der er opstået ud af disse. Den dobbelttydige Magna Mater-symbolik rummer en utopi, en vision af en vældig natursammenhæng, der her i romerrigets storhedstid for sidste gang kaldes frem i historisk henseende, men som Albert Dam anvender som et effektivt modbillede til den patriarkalske kultur, som sejrede. Samtidig med at Hedone finder afklaring på det kvindelige aspekt i sit væsen, helt tilbage til det urbillede, efter hvilket det oprindelig blev formet, knyttes med forbindelsen til Johannes det ma-

terielt og åndeligt determinerende sammen. Men processen er, som vi har set, smertefuld og ingenlunde omkostningsfri. Med sin analogi mellem det romerske slavesamfund og nutidens kapitalistiske velfærdssamfund afdækker forfatteren fremmedgørelsen i de mellem menneskelige relationer som afledt af samfundets økonomiske organisation. Her ligger den grundlæggende dårlighed og tyngdepunktet for ophævelsen af ejendomsdriften. Fremstillingen af menneskets status i kapitalismens slavesamfund er set i historiens bakspejl. Alle historiens sociale regimer har fungeret på udnyttelsen af en producentklasse, hvis reproduktive brugsværdi og bytteværdi har sikret grundlaget for den symbolske orden, uden at det store flertal har fået adgang til denne orden, uden at det nogensinde er blevet subjekt heri. Men skilderiets budskab er samtidig et ja til livet hinsides lykke og smerte, godt og ondt, en illusionsløs accept af naturens evige kredsløb og den uforbeholdne udleveren sig til de instinkter den ambivalente moderarketype repræsenterer. Der er - som hos Nietzsche - tale om et ja til livet i dets evige tilblivelse og undergang.